

A magyar internet története

Kultúra a digitális forradalom idején / 2. kötet

A magyar internet története

SZERKESZTETTE

Tófalvy Tamás

TYPOTEX

Ez a mű a Creative Commons 4.0 Magyarország
Nevezd meg! – Így add tovább! licenc
feltételeinek megfelelően felhasználható.

© Andok Mónika, Barkóczy Flóra, Botházi Mária, Fodor Péter, Gálik Mihály, Golden Dániel,
Márfai Molnár László, Mester Tibor, Moldován István, Molnár-Kovács Dorottya, Németh Szilvia,
Radnai Dániel Szabolcs, Szakadát István, Szijártó Zsolt, Tófalvy Tamás, Typotex, Budapest, 2021
Engedély nélkül semmilyen formában nem másolható!

ISBN 978 963 493 148 5

Kedves Olvasó!
Köszönjük, hogy kínálatunkból választott olvasnivalót!
Újabb kiadványainkról, akcióinkról a www.typotex.hu
és a facebook.com/typotexkiado oldalakon értesülhet.

Typotex Kiadó
Alapította Votisky Zsuzsa, 1989
A kiadó az 1795-ben alapított Magyar Könyvkiadók
és Könyvterjesztők Egyesülésének tagja.
Felelős kiadó: Németh Kinga
Főszerkesztő: Horváth Balázs
A kötetet gondozta: Leiszter Attila
Borítóterv: Weiszer Márk
A borító Kárpáti Tibor grafikájának felhasználásával készült.
Készült a Séd Kft.-ben, Szekszárdon
www.sednyomda.hu

Tartalom

Tófalvy Tamás: <i>Internetek, történetek. A magyar internet történetei elé</i>	7
---	---

I. Információ, társadalom

Szijártó Zsolt – Németh Szilvia: <i>A digitális átmenetiség kordokumentuma. Adalékok a Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához című könyv elemzéséhez</i>	13
Syi: <i>Tagolt tudás. A szöveg műveletesítése</i>	27
Andok Mónika: <i>A nők átalakuló lehetőségei az infokommunikációs iparágakban. A digitális inklúzió változása Magyarországon az elmúlt évtizedben</i>	41

II. Web, archiválás

Golden Dániel: <i>Lappangó örökség. Az Internet Expo Magyar Pavilon és az archiválás problémái</i>	57
Mester Tibor: <i>Archiváló közösségek, közösségi archívumok. Felhasználói gyűjtemények a hálózati kultúrában</i>	66
Moldován István: <i>A könyvtárak digitalizációjától a digitális könyvtárig. Honlapok, adatbázisok és a webarchiválás kérdései</i>	76

III. Pop, kultúra

Radnai Dániel Szabolcs: <i>Az autenticitás és az eredetiség nyomában. Az Omega együttes és rajongói az online térben (2004–2020)</i>	89
Fodor Péter: <i>A mémektől a Puskás Arénáig. Néhány megjegyzés a TrollFoci történetéhez</i>	100
Molnár-Kovács Dorottya: <i>A motivációs kultúra és annak paródiája a magyar interneten. Plakátoktól a Demotiváló Facebook-oldalig</i>	110
Márfai Molnár László: <i>Retró oldalak a magyar interneten. A Retronóm és a Szétszedtem project</i>	123

IV. Tartalom, szolgáltatás

Gálik Mihály: <i>Az origótól az [origo]-ig. Az Origo hírportál piacra lépése és életrajza a Matáv, majd a Magyar Telekom szervezetében (1998–2016)</i>	133
Tófalvy Tamás: <i>A függetlenség alakváltozásai. Hatalom, platformok és az Index a magyar online médiapiacra (1999–2020)</i>	145
Barkóczy Flóra: <i>Képzőművészet és kollektivitás a korai magyar interneten. Az Artpool, a C³ és az Éjjeli Őrjárat 1990-es évekbeli weblapja és tevékenysége</i> ...	161
Botházi Mária: <i>Szerkesztőségek lélegeztetőgépen. Az erdélyi online média húsz éve</i>	174
A kötet szerzői	187

Tófalvy Tamás

Internetek, történetek

A magyar internet történetei elé

A 2004-es amerikai elnökválasztás egyik vitájában, amelyet a missouri St. Louisban rendeztek meg, valaki a közönségből azt kérdezte George W. Bushtól, hogy mégis hogyan tervezi sorkötelezettség bevezetése nélkül fenntartani az Egyesült Államok globális katonai jelenlétét. Az elnök határozottan azt válaszolta, hogy „nem lesz sorozás, és kész”, még akkor sem, ha „erről pletykálnak, az... interneteken” (TCPD 2004). Bár a fiatalabbik Bush már korábban is használta az „internetek” kifejezést, ez a megnyilatkozás indította be igazán a szó popkulturális karrierjét: másnap, 2004. október 9-én este már szerepelt a *Saturday Night Live* paródiájában, majd az azt követő reggelen a CNN-en is látható volt a műsor, és innen már nem volt megállás. Az elkövetkező bő másfél évtizedben az eredetileg is hibásként elkönyvelt kifejezés (*internets*) és szándékoltan továbbrontott verziói (*internetz*, illetve *teh internet*, *interwebs*, *interwebz* és ezek tetszőleges kombinációi, mint például a *teh interwebz*) beszivárogtak a mindennapi *nyelvekbe*, így a magyar nyelvbe is. A *444.hu* egyik címkéjével, az „internetek”-kel jellemzően a furcsa online jelenségeket tárgyaló cikkek alján találkozhatunk, ahogy az egyik, Teamsen záróvizsgáló tanítványom is ezzel a címmel írta meg élményeit: „A záróvizsga helyszíne: Microsoft Teams – Lediplomáztam az interneteken” (Fehér 2020).

Az eredetileg tévedésből és/vagy a digitális technológiákban való járatlanságból született kifejezés terjedésével természetesen együtt jár a használat megváltozása is. A technológiai szakértelmükre büszke beszélők egymás között ironikusan vagy szarkasztikusan újrahasonosítják az eredeti kontextusban nyilvánvalóan kínosként és esetlenként minősített fordulatot, az összekacsintással is hangsúlyozva bennfentességüket és távolságtartásukat a régi vágású, „lemaradók” csoportjaitól. Hasonló jelenséget lehetett megfigyelni a magyar miniszterelnök, Orbán Viktor elhíresült „Hahó, fészbükosok!” beköszönését (Herczeg 2014) követően is: a feltehetően fiatalosnak és mainak szánt köszöntés az internetet napi szinten használó fiatalok körében inkább avítottnak és porosnak hatott – valószínűleg részben ennek köszönhetően épült be a szófordulat a mindennapi, ironikus online nyelvhasználatba.

A popkulturális diskurzus és az internet e találkozásának ironikus sajátossága, hogy ha nem is szándékoltan, de ráirányítja a figyelmet az online média egy fontos társa-

dalmi vonatkozására. Arra, hogy bár fizikailag talán tényleg egyetlen internet létezik (a „csövek rendszere”, hogy egy másik klasszikust [Dashevsky 2014] idézzek), de társas és kulturális értelemben számtalan párhuzamos internet, internetek léteznek egymás mellett. Van internete a fiataloknak és az időseknek, a korai befogadóknak és a későn becsatlakozóknak, a fehéreknek és a feketéknek, az eltérő szexuális kisebbségekhez és többség(ek)hez vagy az alacsony és magas társadalmi osztályokhoz tartozóknak, a különböző földrajzi régióknak és történeti korszakoknak, a törvényeket követőknek és az azokat megkerülőknak. Még ha egyes számban is elfogadott jelenleg az internet megnevezése, sokféle, párhuzamosan egymás mellett létező változata, kultúrája van. Az internet jelentései, értékei és különféle történetei pedig ezeknek a halmazoknak a színes és mozgásban lévő metszeteiben jönnek létre.

Ez a kötet többek között erre a sokféleségre kíván reflektálni, három, részben átfedő szempontból. Egyfelől fontos tudatosítani, hogy a magyar internet történeteinek feltárási kísérletei során nem célravezető egyetlen nagy történetről, történelemről beszélni – ezt jelzi a kötet címében szereplő másik többes szám. A gondolat, hogy a „nagy narratívák” által sugallott ismeretelméleti bizonyosság minimum megkérdőjelezhető, természetesen nem újkeletű. A történetírásban már lassan több mint fél évszázada széles körben elterjedtek azok a megközelítések – a mikrohistóriától kezdve a mindennapok történelmén, a relativista irányzatokon és a történeti antropológián át a narratív szemléletekig és a történeti emlékezet kutatásáig –, amelyek túllépve a nagy elbeszélések megalkotásának jellemzően ideologikus, hatalmi igényén inkább a történelem megélésének megannyi lehetséges módjára, illetve azok nyomainak feltárására és értelmezésére koncentrálnak. Ha szigorú, tudományági értelemben nem feltétlen sorolhatók is be a kötet tanulmányai a fenti módszertani megközelítést alkalmazó szövegek közé, a kötet egészének szemlélete mégis ezt a fajta sokszínűséget képviseli – több esetben kimondottan azáltal, hogy személyes nézőpontok archeológiai elemzését végzik el vagy adnak erre lehetőséget.

Másfelől a kötet tanulmányai a magyar nyelvű internet számos különböző vonatkozásával foglalkoznak. Szólnak fejezetek többek között az internetet megelőző digitális világról és a hozzá vezető technológiai és szemléletbeli utakról, az internethez kapcsolódó közpolitikákról, az archívumok és az archiválás szerepéről több kontextusban; az internet és a popkultúra megannyi kapcsolódási lehetőségei közül többek között zenéről, fociról és mémekről, és a magyarországi, valamint erdélyi magyar tartalomszolgáltatás, újságírás alakulástörténetéről is.

Harmadrészt pedig a tanulmányok tematikus sokfélesége módszertani sokszínűséget hoz magával. A digitális média története angolszász nyelvterületen is születőben, alakulóban lévő kutatási irány, amely nem kötődik meghatározott módszertani hagyományhoz. A vizsgálat tárgya – az internet, a digitális média, az online világ – mint társadalmi

jelenség maga is alig több mint három évtizede van jelen az életünkben, ennek megfelelően történeti kutatása még kisebb időtartamot ölel át. A módszertani sokszínűség oka másfelől viszont strukturális (ezért nincs is értelme azt feltételeznünk, hogy valamiféle átmeneti hiányossággal lenne dolgunk, amely idővel majd megszűnik): azért létezik annyiféle párhuzamos tudományos és szakmai megközelítés, mert világszerte és itthon is sokféle háttérrel rendelkező kutatók kezdtek el foglalkozni az internet történetével. E kötet szerzői között is akad kommunikáció- és médiakutató, szociológus, irodalmár, közgazdász és művészettörténész, és mindannyian a saját hagyományuk felől tekintenek az internet történetének számukra érdekes értelmezési tartományára. A kutatások saját szaktudományos hagyományukba illeszkedve, egyszersmind a vizsgált tárgyon keresztül számos más tudományterülettel érintkezve járulnak hozzá egy valamikori *studies*-jellegű, intézményesült internettörténeti megközelítés kialakulásához.

Nemcsak az előszó elején megidézett politikusok, hanem az internet történetének kutatói is kénytelenek szembesülni az online popkultúra sajátos működésével, valamint az internettel kapcsolatos változatos értékítéletekkel és a technológiai jelenségek által előhívott érzelmekkel – és ha szerencsések, ezek a tapasztalatok is az adatgyűjtés részévé válhatnak. Amikor egy évtizeddel ezelőtt nyomtatott formában jelent meg egy írásom az internet valamely kulturális vonatkozásáról, sokszor kaptam kedvesen piszkálódó kommenteket (kortárs) ismerőseimtől, hogy milyen ironikus is egy lapba vagy könyvbe írni az internetről. E reakciók mögött részben az a meggyőződés állhatott, hogy az akkor rendszeresen internetet használók egyszerűen menőnek tartották a tevékenységüket, a nyomtatott könyvet pedig a porosság és idejétmúltság szimbólumának tekintették. Tíz év elteltével sok minden megváltozott. Ma már menők és nem menők egyaránt használnak internetet a nyugati világban, a könyv formátuma éppen legújabb kulturális divatját éli; közben pedig mindannyian rácsodálkozhattunk az interneten tárolt információk meglepő törékenységére, ahogy arra is, hogy az egyik médium nem feltétlenül váltja le véglegesen és kizárólagosan a másikat.

Mindezek fényében bátran és szeretettel ajánlom az Olvasó figyelmébe ezt a kötetet az internet történeteiről – abban a reményben, hogy akik a közelebbi és a távolabbi jövőben belelapoznak, egyaránt élvezni tudják majd a tartalmát, akár zizegő papírlapokon, akár különféle képernyőkön teszik ezt meg.

Köszönetnyilvánítás

Az írás – ahogyan e kötet szerkesztési munkálatai is – a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj támogatásának köszönhetően valósulhatott meg. E könyv nem jöhetett volna létre, ha a *Kultúra a digitális forradalom idején* konferenciasorozat szervezői, Bárány Tibor,

Hamp Gábor és Hermann Veronika nem fogadják be és támogatják, illetve segítik áldozatos munkájukkal a könyv közvetlen előzményét, *A magyar internet történetei* című konferenciát. Ezúton is köszönöm nélkülözhetetlen segítségüket.

Hivatkozások

- Dashevsky, E. (2014) A Remembrance and Defense of Ted Stevens' 'Series of Tubes'. *PC-Mag*, június 5., <https://www.pcmag.com/news/a-remembrance-and-defense-of-ted-stevens-series-of-tubes>
- Fehér N. (2020) „A záróvizsga helyszíne: Microsoft Teams” – Lediplomáztam az interneteken. *Saját láb blog*, június 28., https://sajatlab.blog.hu/2020/06/28/a_zarovizsga_helyszine_microsoft_teams_lediplomaztam_az_interneteken
- Herczeg M. (2014) Orbán: Hahó, fészbukosok! *444.hu*, január 9., <https://444.hu/2014/01/09/orban-haho-feszbukosok>
- The Commission on Presidential Debates (2004) The Second Bush–Kerry Presidential Debate. October 8., 2004, Debate Transcript, <https://www.debates.org/voter-education/debate-transcripts/october-8-2004-debate-transcript/>

I. Információ, társadalom

Szijártó Zsolt – Németh Szilvia

A digitális átmenetiség kordokumentuma

*Adalékok a Segédkönyv a Politikai Bizottság
tanulmányozásához című könyv elemzéséhez*

Bevezetés

A 2014-ben indult MODEM – Magyar Online és Digitális Médiatörténet – projekt interjúit elemezve feltűnik, milyen gyakran fordul elő bennük az „első” kifejezés. Az első számítógép. Az első e-mail cím. Az első multimedialis CD-ROM. Az első grafikus böngésző. Az első magyar portál. És a többi... Az interjúkat felvezető, figyelemfelkeltő leadek legfontosabb szervezőelve ez az „elsőség”, de fontos szerepet játszik a szövegek alapvetően kronologikus én-elbeszélésmódjában is. Mindez nem véletlen, összefügg a kutatás alapvető kérdésselvetésével, a magyarországi internet alapítói beszélnek saját szerepükről, újfajta intézményeket, struktúrákat létrehozó, fejlesztési irányokat meghatározó tevékenységükről. Egy új világ teremtéséről, élettörténeti keretbe ágyazva.

Ez a fejezet mégsem a digitális világ csak nehezen rendbe tehető kronológiájával, a személyek közötti, gyakran összegubancolódnó kapcsolathálókkal, az intézményesülés sokszor rögzös útjaival foglalkozik, hanem azzal a kérdéssel, hogy mi volt közvetlenül az „első” előtt. Mi történt az analóg és a digitális közötti határon, az átmenet technikai-kognitív-társadalmi értelemben is köztes tereiben, ott, ahol megteremtődtek, s részben kipróbálásra kerültek azok a médiatechnológiák, amelyek azután egy digitális világban öltöttek testet? Hogyan zajlott az átmenet a két világ között – szervesen egymásra építkezve, szinte észrevétlenül? Vagy egy hirtelen törés mentén, radikálisan, a résztvevők számára is teljesen váratlanul? Netán megteremtődött valamilyen, csak nehezen rekonstruálható médiatörténeti köztes tér, kognitív alakzat, ami a digitális világ kiépülésekor szinte nyom nélkül eltűnt? Léteznek-e ezt az időszakot meghatározó módszerek, megközelítésmódok, gondolkodásformák, amelyeket később felülírtak, kiradíroztak (esetleg felhasználtak, továbbfejlesztettek) a digitális korszak új elvek mentén építkező eljárásai? Tehát: digitális Magyarország, zéró év. Egy törekeny korszak médiatörténete.

Gondolatmenetünk egyik távoli viszonyítási pontját egy francia történész, François Hartog klasszikus munkája jelenti, a történetiség néha feltorlódnó, egymás mellett létező

időrendjeiről (Hartog 2006). Az időrendek számára sajátos konceptuális hálók, amelyek szervezik és irányítják a mindennapi élet történéseit, kognitív minták, amelyek kijelölik a gondolkodás lehetséges útjait, metaelméleti keretek, amelyekre épülnek a különböző tudományok. A klasszika-filológus Hartogot leginkább azok az időszakok érdeklik, amikor ezek az időrendek válságba kerülnek, feltűnik egy újfajta történeti korszak, másfajta kognitív mintákkal, ugyanakkor még a régi is létezik. Számára ezek alkotják az átmenetiség – médiatörténetileg is értelmezhető – sajátos alakzatait.

Az elmúlt időszakban megsokasodtak a digitális világ, az internet médiatörténetét különböző nézőpontokból kiindulva vizsgáló munkák (Balbi–Magaudda 2018; Turner 2017; Tófalvy 2020), néhány ponton hozzájuk is kapcsolódunk. Így többek között fontos viszonyítási pont a Gabrielle Balbi és Paolo Magaудda olasz médiakutatók által írt, a digitális média történetét feldolgozó kötet. Ugyancsak jól használható Lisa Gitelman 2006-ban megjelent *Always already new: media, history and the data of culture* című könyve, elsősorban azzal kapcsolatban, hogyan lesz a média történeti kutatás tárgya, „hogyan válnak lehetségessé implicit találkozások a múlttal a médiumon keresztül” (Gitelman 2006, 24). Hogyan jellemezhető az általunk választott médiatörténeti keret, amelyben megpróbáljuk értelmezni ezen korszak, a magyar digitális világ megszületésének első évtizedét? Egyrészt átfogó jellegű; azaz nem valamely médium vagy intézmény belső történetére koncentrál, nem is egy általános politikatörténeti keretet használ (Bajomi-Lázár 2005), hanem e médiatörténeti korszakot a társadalmi kommunikáció általános történetébe ágyazva vizsgálja. A fejezet szorosan kapcsolódik a társadalomtörténet kulturális fordulatához, az új médium megjelenését kísérő társadalmi-kulturális-kognitív folyamatokat helyezi középpontba.

Empirikus társadalomkutatóként kézenfekvő volt, hogy egy konkrét esettanulmányban dolgozzuk fel ezt a kérdést. A kiválasztott eset középpontjában – ahogyan a fejezet címe is mutatja – egy módfelett hagyományos, analóg tárgy: egy könyv (sőt: segédkönyv) áll. 2019-ben volt 30 éve, hogy pontosan a magyarországi rendszerváltás évében, 1989-ben megjelent a *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához* című kötet. A könyv a magyar kommunista párt vezetésének, a korabeli hatalmi elitnek a történetét mutatja be a kezdetektől, 1945-től egészen 1989-ig, mégpedig a következő módon. A legfontosabb vezető testületek felsorolását (*Archontológia*), a pártszervezet működésének részletgazdag leírását (*Kronológia*) 105 prominens szereplő biográfiája követi (*Életrajzok*). Mindezt egy dokumentumokat, áttekintő táblázatokat, bibliográfiát tartalmazó *Függelék* egészíti ki – így épül fel a könyv.

A kötet szerzői (Kelemen Gábor, Nyíró András, Szakadát István és Szakadát László) a magyarországi digitális kultúra, az internetes világ később meghatározó személyiségei, ekkor 30 év körüli, tudományos pályájuk elején járó kutatók. Párhuzamosan több tudományterületen is tevékenykedtek, mérnökök éppúgy akadtak közöttük, mint törté-

nészek vagy közgazdászok. Mindegyikük érdeklődött az egyetemi-akadémiai területen ekkortájt már megjelenő számítógépek iránt, de mégis a korszak egyik fontos, a közbeszédet is meghatározó tudománya (Becksházi–Kuczi 1992), a szociológia kapcsolta össze őket és határozta meg leginkább tudományos tevékenységüket, szocializációjukat.

A kötet három-négy éves sziszifuszi kutatómunka eredményét foglalta magában. Egy gyakorlatilag hermetikusan zárt, hozzáférhető dokumentumok hiányában csak nyilvános forrásokból (visszaemlékezésekből, interjúkból, megjelent közleményekből, határozatokból) feltárható, leginkább a szóbeliség feltételrendszerei között létező világról gyűjtöttek adatokat, s tették rajtuk keresztül láthatóvá egy hosszú korszak hatalmi berendezkedését. Így jött létre – Rév István megfogalmazásában – az „első magyar kremlinológiai mű” (Rév 1990), ám a megjelenés időzítése (az MSZMP 1989. október 7-én sebtében összehívott, rendkívüli – és utolsó – kongresszusa volt az apropó) nem bizonyult a legszerencsésebbnek. 1989-ben mindenki inkább elfelejteni szeretne volna az elmúlt rendszert, nem pedig pontos képet kapni a hatalmi logikájáról, szereplőiről. A könyv relatív visszhangtalansága – melyet azért árnyal, hogy a szerzőgárda 1991-ben megkapta a Magyar Szociológiai Társaság által 1980-ban alapított, fiatal szociológusok számára adományozott Erdei Ferenc-díjat – nem hagyta érintetlenül a kutatókat. „Nekem már 30 éves koromban megvolt az első midlife crisis-om” – mondja az egyik szerző, Nyíró András a MODEM-es interjújában (Nyíró 2016), és évekre el is távozott az országból.

Ebben a fejezetben arra teszünk kísérletet, hogy a könyv – illetőleg a hozzá kapcsolódó források (interjúk, visszaemlékezések, összefoglalók) – elemzésén keresztül feltárjuk az analóg és digitális közötti átmeneti időszak néhány médiatörténeti és empirikus kutatómódszertani sajátosságát. Azaz elsősorban nem a kötet alapjául szolgáló kutatás – időközben újra érdekessé vált – politológiai, hatalomelméleti dimenzióját, a pártelittek rekrutációját és átalakulását, a döntéshozatali folyamatok láthatóságát vizsgáljuk egy zárt hatalmi rendszerben, a diktatúra körülményei között. Érdeklődésünk inkább médiatörténeti és kutatómódszertani jellegű, az adatok gyűjtésének, feldolgozásának, megjelenítésének módjára, a háttérben meghúzódó elképzelések és a megvalósult gyakorlatok feltárására irányul.

S még egy további tematikai szűkítést is kell tennünk: nem a vállalkozás média-technológiai feltételrendszerére, az „infrastruktúrára” voltunk kíváncsiak. (Noha szóba kerülhetne a szerzők tanszéki szobájában található, 386-os, 40 MB-os winchesteres AT, a hozzá kapcsolódó scannerrel vagy az Oktatókutató Intézetben rendelkezésre álló Word szövegszerkesztő program.) Hanem azokra a kulturális-kognitív-tudományos feltételrendszerekre, amelyek a kutatást és a könyv létrehozását meghatározták.

Kérdésünk a médiatörténet vonatkozásában a következő: milyen módokon jellemezhető a magyar digitális kultúra történetében az 1980-as évek közepétől (a számí-

tógép megjelenésétől) a '90-es évek közepéig (a hálózat, az internet gyors elterjedéséig) tartó közel egy évtized? (A korszakolás problémájához lásd Szakadát 2016; nagyobb léptékben: Katona 2016.) Milyen társadalmi-politikai környezetben jelent meg ez a médiatechnológia, milyen kulturális koncepciók, elképzelések határozták meg a digitális világ kiépülését? Vagy kicsit általánosabban: milyen médiatörténeti kiindulópontot válasszunk ezen korszak eseményeinek leírásához? Kérdésünk a metodológia vonatkozásában a következő: milyen elemzési perspektívát kínál a kötet adatrögzítési, adatrendszerkezési módja, illetve a '90-es évek óta elterjedt adatbázis-alapú empirikus kutatási érában miként értelmezhető a *Segédkönyv*ben összegyűjtött, a korszakot leíró adategyüttes? Hogyan lehet a legközelebb jutni a „kötetbe zárt” korszakhoz?

Az analóg és a digitális világ határán

Ez a furcsa sorsú, szinte észrevétlenül maradt könyv fontos szerepet játszott a magyarországi digitális kultúra létrejöttében, médiatörténeti jelentősége elvitatathatlan. Igaz ez az állítás még akkor is, ha a korszak legfontosabb mediális referenciarendszerét, gondolkodási keretét az ekkor teljes kiterjedésében létező nyomtatott könyvkultúra alapvető intézményei (archívumok, könyvtárak és adattárak) és műfajai (dokumentumkötetek, életrajzok és szemelvénygyűjtemények) jelölték ki. Ebben a mediális világban szocializálódtak a vizsgált kötet szerzői is, hivatkozásaik, bevezető szövegeik magától értetődő, megkérdőjelezhetetlen háttérét ez jelenti. Ugyanakkor a könyv már kicsit túl is lép ezen a világon: eleve számítógépen, a *Word* szövegszerkesztő program egyik első változatán készült, azaz a jelentős mennyiségű empirikus adat digitális formában került rögzítésre, megjelenítésre és megőrzésre. Másrészt e kötet anyagára – a két legfontosabb fejezet digitálisan már létező szövegére – támaszkodott a pár évvel később, 1993-ban napvilágot látott *Politika CD*, az első magyarországi multimediális CD-ROM. (Ennek megalkotói azonosak voltak a kötet szerzőivel.) Ha nem ismerjük a *Segédkönyv*nek a szerzők által elmesélt genezistörténetét (Szakadát 2020), akkor a kötet módszertanilag az adatbázis-építés és az adatbázis-alapú gondolkodás egy korai megjelenési formájaként értelmezhető. Egy olyan gondolkodásmód reprezentációjaként, amely az analóg és a digitális világ határán található. Ennyiben joggal tekinthető egy átmeneti médiatörténeti korszak dokumentumának, határtárgynak – egy másik diszciplína, a kortárs muzeológia fogalmát használva. (Ehhez lásd Frazon et al. 2018: 52–59.) Fél lábbal a hagyományos nyomtatott könyvkultúra és társadalomtudományos kutatási sztenderdek világában állva, de félig már a digitális környezethez alkalmazkodva, előkészítve az utat a multimediális platform és a hozzá igazodó tartalomfejlesztés előtt.

Már a kötet – Eperjesi Ágnes képzőművész által tervezett – fekete alapú címlapja is

egy sajátos kettős struktúrát, átmenetiséget mutat. Egyrészt grafikailag felidézi a korszak pártlapjának, a *Népszabadságnak* jellegzetes, a kor hatalmi berendezkedését vizuálisan megjelenítő betűtípusát, ugyanakkor ezt azonnal zárójelbe is teszi. Hiszen a címlap másik hangsúlyos eleme a '80-as évek eleji underground kultúra egyik jellegzetes formációjának, a „Politikai Bizottság” megnevezést ironikusan használó A. E. Bizottság zenekar plakátjainak játékos-frivol formavilágából származik.

Az analóg és digitális határán egyensúlyozó könyv felütése médiatörténetileg meg lehetőségen renthagyó: egyoldalas, kézzel írott ajánlásban mutatja be az egyik szerző (Nyíró András) a vállalkozás nehézségeit. Azt a helyzetet, ahogyan a kutató a biztos eligazodást lehetővé tevő adatok, dokumentumok hiányában egy titkokkal teli, rejtett világban tapogatózik, akár csak az *Ezeregyéjszaka* hőse, Ali baba, miközben azzal a veszályval is szembe kell néznie, hogy könnyen a kapzsi báty, Kászim sorsára juthat. Az írásbeliség problémája a dokumentumok jelenléte, hiánya, műfaji különbözősége miatt egy alapvető tematikai egységet képez, amely végighúzódik a kötet egészén.

A könyv témája, a pártállami hatalom rejtett struktúrájának feltárása nemcsak a korszak egyik fontos politikai kérdése volt, de szorosan kapcsolódott a társadalomkutatás korabeli áramlataihoz, ezek közül is a nyilvánosság intézményrendszere körüli – ekkortájt kivált élénk – vitákhoz. A nyilvánosságfogalom több aspektusa is megjelenik a *Segédkönyvben*. Nélkülözhetetlen kiindulópont, mint a kutatás során feldolgozott adatok forrása, hiszen a kötet kizárólag nyilvános dokumentumokra épül. Másrészt egy korábban a nyilvánosság elől elzárt terület megnyitása jelenti a kutatás tárgyát, és jelöli ki egyúttal a tétjét. És a kötet címezte is a nyilvánosság. Az adatok ellenőrzése, a hibák kijavítása is csak az olvasók segítségével lehetséges, erre a szerzők kifejezetten fel is hívják a figyelmet.

A könyv konkrét tárgya, a szűkebb pártelitet magában foglaló Politikai Bizottság bemutatása, egy olyan szervezeté, amelynek kommunikációs rendszerét leginkább az orális kultúrája jellemzi. Egy viszonylag kis létszámú, zárt törzs, a kívülállók számára csak nehezen megfeythető saját rítusokkal és belső nyelvvvel, állandóan változó hierarchiákkal, távol az írásbeliségtől. Ahogyan a könyv kezdő mondatai megfogalmazzák: „Amit a Politikai Bizottságról tudni lehet, azt nem érdemes tudni. Amit érdemes tudni, az a PB-tagok fejében van.”

A pártállam hatalmi viszonyainak rejtett összefüggéseiről a '80-as évek elejéig csak Szabó Miklós féllegális házi szemináriumain, a demokratikus ellenzék – szintén az orális kultúrájában létező – rendezvényein lehetett információhoz jutni, ahol leginkább az előadó személyisége, intellektuális felkészültsége, jólértesültsége legitimálta az elhangzottak igazságtartalmát. Mi történik a pártállami elit színpaljai mögött, mi jellemzi a szovjet típusú hatalmi berendezkedéseket, hogy épülnek fel, a változás milyen dinamikai figyelhetők meg? – ezek voltak az előadások jellegzetes címei. A demokra-

tikus ellenzék meghatározott médiumokhoz kötött, az orális, a stencil, a szamizdat kultúrája által meghatározott formáit a társadalomkutatók az utóbbi időszakban jól feltárták, részletesen dokumentálták (Sükösd 2013; Krahulcsán 2002; Csizmadia 1998; Jakab 2015).

A *Segédkönyv* szerzői ugyanezen kérdések megválaszolására – részben generációs okok, részben a tudományos szocializációjukban megfigyelhető különbségek miatt – másfajta utat választottak. Az ő megközelítésmódjuk kizárólag az adatokra koncentrálnak, mindenfajta kutatói személyességet kizárva mutatja be e korszak hatalmi berendezkedését. Dokumentálja a formalizált hatalmi struktúrát, ismerteti a politikai szereplők életrajzát. Ez az önmagát rendezett adatstruktúrák mentén definiáló ellennyilvánosság arra tesz kísérletet, hogy a pártállami hatalmi hierarchia bemutatása során (legalább részben) felhasználja az új mediális technológia adottságait. A számítógép által képviselt új, digitális kultúra a könyvben meglehetősen ellentmondásosan jelenik meg: egyszerre vonzó, új módszerekkel, lehetőségekkel kecsegtető eszköz (ezért is ragaszkodtak a szerkesztők ahhoz, hogy az empirikus anyag ezen a módon kerüljön feldolgozásra és rögzítésre), amelynek nyelvét, logikáját, működésmódját igyekeztek elsajátítani a kutatók. Másrészt újfajta veszélyeket is magával hozó, még nehezen kiismerhető technológia – „elektronikus gólem”, ahogyan az egyik szerző fogalmaz (Nyíró 1994, 4) –, amely nemcsak támogatja, hanem adott pontokon (éppen újszerűsége miatt) el is bizonytalanítja a tudományos tevékenységet. Így például a *segédkönyv* műfajához evidensen hozzátartozó név- és dokumentummutató létrehozását egy váratlan vírustámadás tette lehetetlenné, illetve a szerkesztés folyamatába is bele-belecsúsztak a médiatechnológia ismeretlenségéből fakadó gikszeretek. Ahogy Nyíró (1994, 8) visszaemlékezett a jellemző nehézségekre: „Valamikor 1987 őszén történt, hogy hosszas unszólásra elhatároztuk, a *Segédkönyvet* számítógépen szerkesztjük meg. Begépelgettük a kéziratot, és leültem javítani, bővíteni. A gépelőnek sem lehetett gazdag tapasztalata a bitek és bajtok világában, ugyanis minden sor végén ütött egy entert. Bebetonozta a szöveget: a bekezdések egy sornyi hosszúságúak voltak. Ha más betűtípust választasz, az egész szétesik, ha kitörölsz egy szót, akkor a gép nem tördeli a szöveget. Két héten át éjszakánként sorvégi enterekre lövöldöztem.”

A kutatók az adatok rendszerezéséhez, az adatbázis-struktúra létrehozásához egyáltalán nem használták a számítógépet, kizárólag az adatok megjelenítése és a könyv tördelése zajlott ezen az eszközön. E döntés nem a véletlen műve, összefügg a technológiáról rendelkezésre álló előzetes ismeretekkel. A számítógépes adatbázisok létrehozása a korban még meglehetősen ismeretlen terület volt. Nem léteztek adatbázis-kezelő programok, így a politika rejtett struktúrájának feltárásakor, a hatalmi viszonyok, kapcsolatrendszerek ábrázolásakor még nem jött szóba a számítógép mint lehetséges eszköz (Szakadát 2020). A szerkesztés, tördelés, rögzítés során viszont egy kitaposottabb

utat lehetett járni, rendelkezésükre állt egy sokszor használt technológiai előkép, az elektronikus írógép, amely mintegy megelőlegezte azokat a munkafázisokat, amelyeket a számítógéppel is el kellett végezni.

Az átmeneti korszak adatbázisai

A segédkönyv műfajnak megfelelően a kötetben – a különböző bevezető szövegeken kívül – nem található semmifajta szerzői értelmezés. Sorba rendezett adatok követik egymást, több mint 400 oldalon. Az adatokhoz való viszony a tudományos kutatás korabeli normáit tekintve valamifajta köztes pozícióba helyezte a *Segédkönyv* szerzőit, több történész, társadalomkutató kritikáját is előhívva (lásd Rév 1990). A *Segédkönyv* ugyanis nem alkalmazta a társadalomtudományos-történeti megismerés hosszú idő alatt kialakult és a korszakban általánosan elfogadott normáit, hanem egy más eljárásmodot követett. Így – kényszerűségből, a dokumentumok titkos jellege miatt – lemondott a forráskritika 19. században létrejött és a későbbiekben folyamatosan finomodó filológiai módszeréről, amely a különféle források közötti gondos és aprólékos különbségtételre helyezi a hangsúlyt.

A *Segédkönyv*ben minden forrás, adat teljesen egyenrangú, hasonlóan ahhoz, ahogy egy számítógépes kereső találatai között sem létezik hierarchia. Egyenrangú, de nem egyforma típusú. Jegyzőkönyvtörödékek, interjúszemelvények, dokumentumrészletek váltják hirtelen a kronologikus rendben álló számadatokat, illetve a hozzájuk kapcsolódó események rövid, jelzésszerű leírását. Az olvasót beszippantják a hirtelen felbukkanó elbeszélések, amelyek által azonnal átélhetővé válik az adott kort. Miként a mai nagymintás, kvantitatív vizsgálatok tervezői is előszeretettel élnek a trianguláció módszerével, s egészítik ki ún. kvalitatív komponenssel is kutatásaikat, hiszen egy-egy mélyfúrászerű vizsgálat sokkal inkább képes az összefüggések, ok-okozati kapcsolatok feltárására, a kutatási alanyok indítékainak nemcsak feltérképezésére, hanem mélységi számbavételére is.

A kötet kronologikus eseményleírásait megbontó, gyakran drámai és/vagy drámai hatást keltő elbeszélései görgő nehezekeként lendítik át a kevésbé olvasmányos oldalakon az olvasót. Az általuk megelevenedő „kortörténetek” életre keltik nemcsak az idézett elbeszélést, hanem plasztikussá teszik azok szereplőit is. A *Kronológia* fejezet szentviten hangú eseménylistáiban rendre felbukkanó személyek hirtelen emberi jellemvonásokat öltenek, döntéseik kapcsán dilemmákat fogalmaznak meg, lesz dühük, félelmük. Sőt, a társadalmi köztudatban azóta a kommunista rendszer szimpla kiszolgálóivá redukálódott személyek bizonyos események kapcsán, ne adj isten, kételyeiknek is hangot adnak.

A *Segédkönyv* első fejezete a tragikus 1944-es év történéseinek a leírásával kezdődik. Minden különösebb felvezetés nélkül azonnal az események sűrűjében találjuk magunkat. „1944. szeptember 12. Budapest, Központi Bizottság, a Békepárt röpirata. Ismét felveszik a Kommunista Párt nevet. Közli: Az MKP és az SZDP határozatai és dokumentumai, 1944–1948, 19. p.” Majd megtudjuk felsorolásszinten, kik a KB új tagjai, kik szólaltak fel a párt programtervezetének első vitáján. Egy szeptember közepére datált szüksésvú bejegyzésből pedig arról értesülünk, hogy „*A börtönből szabadult Rajk László lett a KB titkára*”. Ez a nem túl olvasmányos felsorolás azonban itt hirtelen megszakad, s Kállai Gyula *Életem törvénye* című életrajzi (doku)regényéből olvashatunk egy részletet, mely az 1944 szeptember közepi eseményeket hivatott reprezentálni. Kállai Gyula idézett könyvének fülszövege hasonló írói indíttatásról tanúskodik, mint a *Segédkönyvből* kirajzolódó szerkesztői szándék. „[...] *el akarok számolni múltunk egy darabjával*” – írja (Kállai 1980).

A szerkesztők hasonló szándéka egyértelműen tetten érhető abban, ahogy eltérnek a kor történeti forráskezelésének sztenderdjeitől: azaz csak nyilvános, mindenki számára rendelkezésre álló forrásokat használnak, nem pedig levéltárakban, archívumokban található, kizárólag specialisták, szakértők részére hozzáférhető dokumentumokra támaszkodnak. Ez annak a szándéknak a kifejeződése is egyben, hogy munkájukkal segítsék az átláthatóságot, az itt-ott, sporadikusan megjelenő írások, adatok összegyűjtésével és együttes bemutatásával eligazítsák a korszak olvasóját – így utólag – abban a korban, amelyben élt.

A felhasznált források nemcsak típusuk szerint eltérőek, de ideológiai töltetük szerint is. A szamizdat-irodalomban megjelent elemzések, visszaemlékezések kerültek egyenrangú forrásként a hivatalos kronológiák, életrajzi lexikonok, a pártnapilap cikkei, évfordulós megemlékezések, illetve párttörténések publikációi mellé. (Egyetlen kivételt tettek a szerzők, a „nyugati” elemzéseket kizárták a korpuszból, mondván, nagyon kevés adatot tartalmaznak, inkább ideológiai jellegű dokumentumokról van szó. Így fordulhat elő, hogy a bibliográfia csak Magyarországon megjelent művekre korlátozódik.) Ez a sajátos forráshasználat és adatkezelési mód nem a szerzők szakmai felkészületlenségéből fakadó hiányosság, sokkal inkább az átmeneti korszak sajátos mediális-hatalmi szituációjára vezethető vissza.

Az átmenetiség legmarkánsabb bizonyítéka maga a kötet által preferált és használt adatrendezési mód. Mai szemmel tekintve végig a kötet adatkorpuszán, annak elrendezésén, első olvasatra úgy tűnik, hogy egyfajta adatbázis-szemléletű adatrendezési, sőt rendszerezési technikával találkozunk. Ha jobban belemerülünk az adatok vizsgálatába, azok elrendezésének logikáját keresve, akkor már feltűnik, hogy a szerkesztők struktúrakialakító, adatkezelő módjában valóban a későbbi adatbázis-építési szemléletek tükröződnek vissza, de maga a mű nem tekinthető mai értelemben vett adatbázisnak

– annak ellenére sem, hogy magán viseli az akkori korszak adatbázisainak bizonyos jegeit is. De akkor miként értelmezhető az 1988-ban lezárt, főként szövegszerű tartalmat felvonultató mű adatrendezési elve?

A *Segédkönyv* egyes fejezeteinek tartalma alapvetően olyan adathalmazként definiálható, amely többfajta „formátumban és rendszerben” tárolt adatok együttese. Olyan adatrepresentációval van dolgunk, amely lehetővé teszi az adatokhoz való hozzáférést, de nem engedi meg az adatok mechanikus összekapcsolását, a köztük lévő összefüggések láthatóvá tételét, sem utólagos módosítását. Munkájuk előkészületei során a szerzők nem jutnak el egyfajta tudatos adatmodell-alkotásig, a *Segédkönyv* nem írható le egységesen, a korszakban már használt egyetlen adatmodellel sem. A nyomtatott kötetben az adatok se nem táblázatszerűen rendezettek, se nem követnek semmiféle hálózatos adatmodellt, annak ellenére, hogy egy-egy fejezet adatrendezési módja ezek bizonyos jellemzőit magán viseli. A kötet rendezett adatok gyűjteménye: részben forrás-, részben hivatkozó, bibliográfiai adatok összessége. Műfajából és megjelenési formájából következően nem alkalmas mechanikus adatkeresésre, információk visszakeresésére, azokkal való műveletek végzésére.

A kötet egyik szerkesztőjével készült háttérinterjúban (Szakadát 2020) elhangzik, hogy „[...] akkor még biztosan nem volt ott a fejünkben az a tudás, hogy ez egy adatbázis. Mi Wordben hoztunk létre egy történeti adattárat, ez volt a műfaja. Nem véletlen, hogy [Nyíró] András történészként hozta az archontológia kifejezést, meg egy csomó olyan történelmi segédtudományt, aminek ott voltak az előzményei”. Viszont az interjú megerősíti azt a korábbi sejtést is, hogy a kötet adatstruktúrája táblázatalapú megközelítést feltételez. Az 1986-tól zajló adatgyűjtés már Word szövegszerkesztőben történt, azaz ide írták be az adatokat, „[...] a könyv eleve Wordben készült el, s ezt kinyomtatva juttatták el a kiadóba. Ott nem történt újraformázás, egyszerűen a Word állományokat nyomtatta ki a kiadó. Amit lehetett vagy értelme volt, táblázatos formában dolgoztuk fel. [...] Ha a kiadványban nem is látszódott, táblázatos formában szedtünk össze mindenféle adatot, de csak intuitíve” – idézi fel a szerkesztő (Szakadát 2020).

Az összegyűjtött adatok tárolására használt táblázatos forma azonban akaratlanul is afelé irányította a szerkesztőket, hogy adattípusokat különítsenek el, és a táblázatok segítségével, proto-adatbázis logika mentén dolgozzanak. A *Segédkönyv* maga, egyfajta átmeneti tárgyként, az akkori táblázatkezelők és a mai digitális adatbázisok határmezsgyéjén álló proto-adatbázisként értelmezhető, avagy Szakadát meghatározását alapul véve, a kötet fejezetei az analóg világ elő-adatbázisai voltak. A proto-adatbázisok és a digitális adatbázisok közötti különbség főként abban ragadható meg, hogy míg a proto-adatbázisok a táblázatok sor/oszlop dinamikáját kihasználva a rögzített információt két dimenzió mentén is olvashatóvá teszik, addig a digitális adatbázisok nemcsak láttatják a több dimenziót, hanem azok mentén az adatok szűrhetővé is válnak.

Egy interjúrészlet jól mutatja a proto-adatbázis logikájának működését a *Segédkönyv*-ben: „[...] csak abból nem tudtam kiszedni azt, hogy például egyszerre mutasd meg az összes KB-tagot. Beírtam mindenki életrajzában, hogy ki mettől meddig volt tag, létrejött egy táblázat az összes KB-tagra vonatkozóan, oldalakon keresztül, ezzel már egy proto-adatbázist hoztam létre. De azt a könyvben már nem tudtam megcsinálni, mert borzasztó nagy munka lett volna és nem vállaltuk, talán csak szemléltetésképpen – volt a KB-tagok táblázata, adatbázisa, hogy ki mettől meddig volt tag/póttag, de ebből nem lehetett kiszedni könnyen, hogy ki volt ’56–62 között KB-tag. Ezt szemmel ki lehetett szűrni, de a papír nem adott erre más lehetőséget. Ha adatbázisként használom, akkor egy új szempont szerint tudok szűrni, a függőleges dimenzió valamelyik oszlopában dátumra szűrök, és máris megvan egy másik nézete ugyanannak” (Szakadát 2020).

A proto-adatbázis az információelemzés lehetőségét kínálja fel, magát a műveletet a felhasználó „szemmel-kézzel”, azaz manuálisan végezheti el. A digitális adatbázisban pedig a számítógép végzi el ugyanezt. A digitális adatbázisok mintegy összetartó keretül szolgálnak a bennük tárolt adatmennyiség számára. Rendezhetővé, kereshetővé, szűrhetővé, sőt egy vagy több kiemelt dimenzió mentén elemezhetővé is teszik azt. A proto-adatbázisok mindig a vizsgált kor, periódus lenyomatai, ezekben adatfrissítés, aktualizálás nem hajtható végre. Ezzel szemben a digitális adatbázisok az állandó aktuális, érvényes, valid adat reményével kecsegtetnek, viszont így épp az adatok időbeli összehasonlíthatósága vesz el. Ezek használatakor mindig a jelen igényei a meghatározóak. Az adatbázisokba beírhatunk új rekordokat, frissíthetjük bármely értékét, de ha egy adatmezőben átírunk egy értéket, akkor onnantól csak az létezik, a korábbi adat eltűnik (Syi 2017).

A *Segédkönyv* fő erénye pontosan az, hogy a mai napig megőrzi a vizsgált kor időbeliségét. Teszi ezt nemcsak olyan értelemben, hogy az események kronologikus rendje adja vissza a korszak történéseit, hanem az adatok rendszerezése is az időbeliség tengelye mentén történik. Ezt elősegítve a szerzők három nagyobb adattípust különítettek el (ezek a *Segédkönyv* műfajai). Egyrészt hangsúlyos szerepet kaptak a Politikai Bizottság tagjainak életrajzai (erre épül az egész 3. fejezet), illetve a Politikai Bizottság működését, üléseit felsoroló kronológia (a 2. fejezet tárgya). Közös ezekben az adatszoportokban, hogy kronologikusan szerveződnek, s időben mozgásban lévő, változó entitásokat (személyeket/szervezeteket) mutatnak be. Ezeket egészíti ki másrészt – afféle kimerévített tablóként – egy másfajta, statikus adatszoport, a testületek leírása, illetve a funkciók/tisztségek betöltőinek listája, az ún. archontológia (ezzel kezdődik a könyv). Ennek megfelelően két ábratípus (statikus/kronologikus) különíthető el a könyvben: a pártapparátus szerkezetét bemutató organogramok, illetve a változásokat megjelenítő folyamatábrák.

Adattípus vonatkozásában vizsgálva a *Segédkönyvet*, a 105 biográfiát tartalmazó életrajzi rész adatai narratív struktúrákban szervezettek. Prezentálásuk módja az életrajzi

lexikonokéhoz hasonló, de maga a bejegyzés – valamely személy életrajza – egy sima, tiszta nyelvi szöveg (Szakadát 2020). Ettől gyökeresen eltér a Kronológia fejezet, ahol rövid szövegek találhatók, ismétlődő, tipikus sablonszövegek, amelyek mind dátummal kezdődnek. Az Archontológia rész pedig tulajdonneveket és dátumokat tartalmaz. Tehát három eltérő adattípus keveredik a kötetben: a Biográfiában jól strukturált nyelvi mondatok követik egymást, az Archontológiában tulajdonnevek és dátumok jelennek meg, a Kronológiát pedig dátumokra építő rövid szöveges bejegyzések sora alkotja. A három rész összehasonlító mennyiségi adatvizsgálata egyértelműen kimutathatóvá teszi mind az adattípus-, mind a szerkezetbeli különbségeket (Szakadát–Szakadát 1990).

Ebben az eltérően strukturált, heterogén adattömegben ugyanakkor fejezetről fejezetre megtalálható három olyan változó, amelyek segítségével átláthatóvá válik ez a folyamatosan bővülő adatkorpusz. Ez a három változó a név, a dátum és az esemény. A nevek a könyv adatállományának legfontosabb szervezőelvei, ők teremtenek kapcsolatot az egyes fejezetek között. Ugyanakkor a nevek nem önmagukban fontosak, hanem csakis a hozzájuk tartozó pártfunkcióval együtt értelmezhetők. Éppen ezért a szerzők azt a megoldást választották, hogy ha bármelyik fejezetben előkerül egy név, ott minden funkcióját felsorolják. E gyakorlat miatt felértékelődtek azok az adatok, illetve dokumentumok, amelyek minden nehézség nélkül nevek alá besorolhatók. A neveket és a hozzájuk kapcsolt funkciókat viselő személyek a kötetben eseményeken vesznek részt, eseményeket generálnak maguk is, illetve események által kapcsolódnak összes. Az események azonban nemcsak kezdeményezőik, szereplőik vagy elszenvedőik által írhatók le, hanem másik fő jellemzőjük, az időbeliségük segítségével is.

A kötet e hármas változóegységen keresztül kísérletet tesz egy lezárult történelmi korszak számbavételére. Számbavételre – a szó legszorosabb értelmében. Számba veszi a korszak főszereplőit, számszerűsíthetővé teszi az általuk generált és működtetett eseményeket, és mindezeket térben és időben is elhelyezi. Újszerűsége nem abban állt, hogy e számbavétel után részletes elemzésekben nyújtott volna tanulságot az olvasónak, hanem a nyilvánosságra hozatal aktusában: „[...] az volt a reveláció, hogy ami addig megjelent, 40 éven keresztül, adat, azok nagy részét átfésülve betettük a *Segédkönyv*be. Ha nem így volt, bíztunk benne, hogy majd megcáfolják. Majd az online világ ebben segít” (Szakadát 2020).

Direktívák, egyértelmű következtetések levonása helyett a statikusnak tűnő kötet alapvetően interakcióra hívja az olvasót. A részletekbe menően aprólékos adatgyűjtés és -rendezés után az olvasónak segédkutatói szerepet kínál fel, amennyiben hajlandó erre némi időt és energiát fordítani. Kimondatlanul is arra biztatja az olvasót, hogy foglalmazzon meg kutatói kérdéseket, és próbálja meg ezekre saját „szemével” megtalálni a választ. A kötet, meglepő módon, alkalmas erre a szerepre. Statikus jellegét meghazudtolva, e kétszer hármas egység – a 3 fejezet és a 3 fő változó típus – figye-

lembevételével, ki tudja szolgálni az érdeklődő keresőket. Hogyan lehetséges ez? Hogyan válhat egy szinte kaotikusnak tűnő adathalmot felvonultató, statikus kötet kereshetővé?

A magyarázat a kötet szerkesztőinek alapvető hozzáállásában rejlik. A szerzők misziója megegyezett a mai digitális adatbázis-alapú keresőprogramok fejlesztőjével. Az ő fő szempontjuk is az volt, hogy rendszerezzék, elérhetővé tegyék és hasznossá alkítsák a körülöttük lévő világ információit. A protoadatbázis-alapú megközelítés minden egyes bevitt adatot legalább két dimenzió mentén tett olvashatóvá, megteremtve ezzel az egyéni érdeklődések alapján való kutathatóságukat. A szerzők fent bemutatott munkamódszere a mai alternatív, nem konvencionális keresők *pandant*-ja. Nemcsak hivatalos „adatbázisokból” dolgoztak, hanem ezen felül speciális – csak az akkori nyilvános adatokra fókuszáló – technológiával kerestek az óriási adathalmazokban. S ezt a fajta adatokhoz való viszonyt adták tovább az erre fogékony olvasónak is. Munkájuk egy nyitott végű mű, amelynek annyi válasza lehet, ahány olvasója. „A *Segédkönyv* nem olvasmányélményt kínál. Hanem keresési lehetőséget. Az életrajzok, a bevezető tanulmányok még talán olvashatók voltak, de semmi más. Pedig tele volt szöveggel. De akkor mi volt ez? Egy proto-adatbázis, amelynek alapvető célja nem az volt, hogy egy narratívát átadjon, [...] nem ebben volt az értelme, hanem abban, hogy strukturált, rendezett, s ha valami érdekel, keress, megtalálhatod, dolgozz meg érte. [...] kiadtunk egy baromi vastag könyvet, amely nem olyan, hogy valaki elolvassa és a fejére csap, hogy most megértettem valamit. Tulajdonképpen [...] egy telefonkönyvet nyújtottunk át az olvasónak” (Szakadát 2020).

Konklúziók

A digitális adatbázisok megjelenésével elterjedt egy olyan digitális technika, amely lehetővé teszi gondolati műveletek gyors elvégzését, olyanokét, amelyek korábban legfeljebb lehetőségként voltak adottak. Automatizálja azt, amit korábban csak fáradságosan, a szem ide-oda mozgásával, jelentős intellektuális koncentrációval lehetett elvégezni. Viszont a szakszerű könyvelés érdekében ilyenkor talán érdemes számot vetni a „veszteség” oldallal is. Nem tűnt/veszett-e valami el azzal, hogy a proto-adatbázisokat felváltották a digitális adatbázisok? Mi lett azokkal a kognitív műveletekkel, amelyek ahhoz voltak szükségesek, hogy a *Segédkönyv* proto-adatbázisaiból is összeálljon egy „kép”, a hatalmi struktúra egy meghatározott működési logikája? Mi lett azokkal a kognitív műveletekkel, amelyek segítségével az ilyen proto-adatbázisokban kutathattunk, adatokat nyerhettünk ki, rendszerezhattunk? És mi történt velük: elfelejtődtek, felváltották őket a digitális technológiák, evolúciós értelemben nincs is már rájuk szük-

ségünk? Minden kognitív készségünk, amit korábban a táblázatok, proto-adatbázisok elemzésekor használtunk, maradéktalanul helyettesíthetővé és automatizálhatóvá vált? Illetve ugyanez a kérdés a másik oldalról feltéve: az adatbázis-típusú megismerésmód elterjedésének milyen következményei voltak a (társadalom)tudományos megismerés vonatkozásában? A *Segédkönyv* kapcsán leginkább talán ezért érdekes egy kortárs kutatás elvégzése: mi az, ami a digitális adatelemzés során ugyanebből a korpuszból megismerhetővé válik – s esetleg mi az, ami a digitális adatelemzés vakfoltját jelenti? De ez már egy másik tanulmány témája lesz.

Hivatkozások

- Bajomi-Lázár P. (2005) (szerk.) *Magyar médiatörténet a késő Kádár-kortól az ezredfordulóig*. Budapest: Akadémiai
- Balbi, G. és P. Magaudda (2018) *A History of Digital Media. An Intermedia and Global Perspective*. London: Routledge
- Becskeházi A. és Kuczi T. (1992) *Valóság '70. Szociológia, ideológia, közbeszéd. Szociológia és társadalomdiskurzus*. Budapest: Scientia Humana
- Csizmadia E. (1998) A szamizdat szubkultúrája. *Budapesti Negyed*, 4: 129–172.
- Frazon Zs. et al. (2018) *...Nyitott múzeum... Együttműködés, részvétel, társadalmi múzeum. Kézikönyv*. Budapest: Néprajzi Múzeum
- Hartog, F. (2006) *A történetiség rendjei. Prezentizmus és időtapasztalat*. Budapest: L'Harmattan. Lakatos Ágnes fordítása
- Jakab L. (2015) Szamizdatos emlékeim. *Médiakutató*, 16(3): 21–51.
- Kállai Gy. (1980) *Életem törvénye. Tények és tanúk*. Budapest: Magvető
- Katona É. (2016) данные, data, adat. A magyarországi számítástechnika történeti összefoglalása a második világháború végétől a rendszerváltásig. *Médiakutató*, 16(3): 23–35.
- Krahulcsán Zs. (2002) A hazai szamizdat „hőskora”. A Galamb utcai butik. In Gyarmati György (szerk.): *Trezor 2. A Történeti Hivatal évkönyve 2000–2001*. Budapest: Történeti Hivatal. 303–359.
- Nyíró A. (1989) (szerk.) *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. Budapest: Interart Stúdió
- Nyíró A. (1994) MédiaPalánta. *Filmkultúra*, 30(7): 35–39.
- Nyíró A. (2016) „Én voltam az, aki azt mondta: gyerekek, most a Holdra kell menni” – Interjú Nyíró Andrással, <https://www.mediatortenet.hu/2016/05/27/nyiroandras/>
- Rév I. (1990) *Segédkönyv a Politikai Bizottság tanulmányozásához*. (Szerk.: Nyíró András. Bp., 1989). *BUKSZ*, 2: 243–244.
- Sükösd M. (2013) A szamizdat mint tiposzféra. Földalatti nyomtatási kultúra és független politikai kommunikáció a volt szocialista országokban. *Médiakutató*, 14(2): 7–26.
- Syi (2017) Olvasni az oszlopok között. In Rab Árpád (szerk.): *Csomópontok. A digitális kultúra jellemzői és egymásra hatásuk*. Budapest: Gondolat. 128–153.

- Szabó M. (1989) *Politikai kultúra Magyarországon, 1896–1986. Válogatott tanulmányok*. Budapest: ELTE–MKKE (Medvetánc könyvek)
- Szakadát I. és Szakadát L. (1990) A Magyar Kommunista Párt Politikai Bizottságának és Titkárságának egymáshoz való viszonya (az adatok tükrében). BME Szociológia és Kommunikáció Tanszék, <https://repozitorium.omikk.bme.hu/handle/10890/2225>
- Szakadát I. (2016) Szempontok a magyar online médiatörténet feltárásához. *Médiakutató*, 16(3): 37–46.
- Szakadát I. (2020) Interjú Szakadát Istvánnal 2020. április 23-án. Az interjút Szijártó Zsolt és Németh Szilvia készítette
- Tófalvy T. (2020) Összeköthető-e a magyar tartalomszolgáltatás társadalomtörténete és az angolszász médiatörténeti hagyomány? *Médiakutató*, 16(3): 123–130.
- Turner, F. (2017) Can we write a cultural history of the Internet? If so, how? *Internet Histories*, 1(1–2): 39–46.